

УДК 378.4(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-521-530](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-521-530)

Захарін Сергій Володимирович доктор економічних наук, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вулиця Січових Стрільців, 52Д, м. Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0002-1263-8170>

ОСВІТА ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Анотація. У статті окреслено основні виклики, які постали перед освітою в Україні, під час масштабного вторгнення росії. Вони пов'язані із знищенням інфраструктури закладів освіти, втратою кадрового потенціалу, скороченням фінансування освіти, відтоком українських здобувачів освіти в умовах воєнного стану. Проаналізовано сучасний стан, освітнього процесу у закладах освіти. Війна для вітчизняної наукової спільноти стала шоковим та дестабілізаційним чинником, яка призвела до змушеної адаптації змішаного навчання яке відбувається досить хаотично.

Розглянуто актуальні проблеми, які загострилися та виникли в системі освіти України, в умовах стрімкого наростання встановлених викликів. Серед них педагогічними чинниками неуспішності здобувача освіти в школі є надмірно жорстка система навчання, яка ускладнює індивідуалізацію дидактичної та виховної роботи, що стає неможливим поєднання освітнього процесу з актуальними потребами. Наведено можливості, які може отримати освіта України для свого розвитку навіть за таких складних умов, а саме: реформування сучасної освіти яке потребує підготовки педагога, здатного принести користь своїй країні, сформувати покоління, що спроможне жити та творити в умовах неперервних змін, гідно представляти націю у світовому культурному й економічному просторі, забезпечити їй успішне входження у світове співтовариство. Підготовку такого педагога уможлиблює якісне оновлення його професійної підготовки, передусім, забезпечення спрямованості на формування високого рівня педагогічної компетентності, що передбачає творчий рівень володіння професійними знаннями й уміннями. Важливим засобом формування професійної компетентності педагогів є їх залучення до науково-дослідної роботи. Наукові дослідження є результатом педагогічного пошуку, що сприяє збагаченню теорії та практики педагогічної науки й забезпечує глибоке розуміння сутності педагогічних явищ, інноваційне розв'язання неординарних педагогічних завдань. Реформування

сучасної освіти потребує підготовки педагога, здатного принести користь своїй країні, сформувати покоління, спроможне жити та творити в умовах неперервних змін, гідно представляти націю у світовому культурному й економічному просторі, забезпечити їй успішне входження у світове співтовариство. Визначено, що важливим елементом освіти майбутнього є впровадження новітніх технологій у освітній процес, щоб всебічно залучити, надихнути та мотивувати здобувачів до досягнення освітніх цілей, незалежно від їхніх знань та індивідуальних особливостей. Доведено, що кількість тих, хто хоче навчатися та має доступ до інтернет-ресурсів за державними програмами та мають критичне мислення і вміння вирішувати проблеми посідають перше місце серед навичок.

Ключові слова: реформування сучасної освіти; освіта; воєнний стан; війна; Україна; здобувачі освіти.

Zakharin Serhii Volodymyrovych Doctor of Economic Sciences, Chief Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Sichovykh Striltsiv St., 52D, Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0002-1263-8170>

EDUCATION DURING MARTIAL STATUS: CHALLENGES AND CURRENT STATE

Abstract. The article outlines the main challenges faced by education in Ukraine during the large-scale invasion of russia. They are connected with the destruction of the infrastructure of educational institutions, the loss of personnel potential, the reduction of education funding, the outflow of Ukrainian education seekers in the conditions of martial law. The current state of the educational process in educational institutions is analyzed. The war became a shock and destabilizing factor for the domestic scientific community, which led to the forced adaptation of mixed education, which is quite chaotic.

Current problems that have worsened and arisen in the education system of Ukraine, in the conditions of a rapid increase in established challenges, are considered. Among them, the pedagogic factors of the student's failure to succeed at school are an excessively rigid system of education, which complicates the individualization of didactic and educational work, which makes it impossible to combine the educational process with actual needs. The opportunities that Ukrainian education can obtain for its development even under such difficult conditions are given, namely: the reform of modern education, which requires the training of a teacher who is able to benefit his country, to form a generation that is able to live and create in conditions of continuous changes, to represent the nation worthily in

the world cultural and economic space, to ensure its successful entry into the world community. The training of such a teacher is made possible by a qualitative update of his professional training, first of all, ensuring the focus on the formation of a high level of pedagogical competence, which implies a creative level of professional knowledge and skills. An important means of forming the professional competence of teachers is their involvement in research work. Scientific research is the result of pedagogical research, which contributes to the enrichment of the theory and practice of pedagogical science and provides a deep understanding of the essence of pedagogical phenomena, innovative solutions to extraordinary pedagogical tasks. It was determined that an important element of the education of the future is the introduction of the latest technologies into the educational process in order to comprehensively attract, inspire and motivate learners to achieve educational goals, regardless of their knowledge and individual characteristics. It has been proven that the number of those who want to study and have access to Internet resources under government programs and have critical thinking and the ability to solve problems rank first among skills.

Keywords: reforming modern education; education; martial law; war; Ukraine; education seekers.

Постановка проблеми. Освіта завжди була і є важливою галуззю суспільного життя, необхідною умовою подальшого прогресу та розвитку. Багато параметрів безпеки українського суспільства виходять за критичний рівень, який є наслідками війни. Це диктує необхідність розробки нових підходів до механізму управління, зокрема, освітою, створення нових моделей освітнього процесу. У період воєнного стану Міністерство освіти і науки України продовжує реалізацію державної політики у сфері освіти, забезпечує доступність і безперервність освітнього процесу, ставить за мету охопити освітнім процесом усіх дітей України, незалежно від їх розташування. І, нині, в умовах війни важливого значення набувають питання створення комфортного освітнього середовища та організації освітнього процесу, особливо для тих дітей, які отримали психологічну травму, оскільки воєнні події, які відбуваються в Україні, є стресом для всіх учасників освітнього процесу. Саме тому зростає роль психологічної служби у системі освіти, зокрема забезпечення своєчасного і систематичного надання психологічної, соціально-педагогічної підтримки всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей і завдань системи освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Освіту дорослих розглядали зарубіжні дослідники (С. Хоул, Д. Кемпбел, С. Вернер, Т. Грехем та ін.), у сучасній українській освіті досліджували Н. Ничкало, В. Даниленко, Л. Сігаєва, С. Болтівець, С. Саган та інші. Освіту дорослих зарубіжжя

досліджували такі вітчизняні вчені як С. Сисоєва, О. Сухомлинська, О. Лещинський, Н. Бідюк та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, на нашу думку, незважаючи на достатню кількість досліджень різних аспектів організації освітнього процесу в Україні, не вистачає системного та наукового аналізу розвитку освіти не лише дорослих. Зазначимо, що за рік повномасштабного вторгнення вистояла не лише Україна як держава, вистояла українська освіта. Попри сумну статистику зруйнованих і понівечених закладів освіти українські здобувачі освіти продовжували навчатися – дистанційно чи змішано, завдяки стійкості й відданості педагогів.

Масштаби руйнівного впливу на освіту на етапі гібридної війни навіть складно порівняти з тим, що відбувається (на тлі знищення інших галузей інфраструктури) в умовах тотального воєнного стану. Треба відзначити, що світове наукове співтовариство ще не сповна осмислило наслідки війни в Україні. Війна для вітчизняної наукової спільноти стала таким шоковим та дестабілізаційним чинником, після воєнних дій та тотальної розрухи в містах, що були окуповані ворогом та зазнали суттєвих руйнувань і з яких населення, а надто молодь, масово емігрувало, адаптація до змішаного навчання відбувається досить хаотично. А праця, які би зосереджувалися конкретно на питаннях здійснення освітнього процесу в умовах війни, украй мало. Таким чином, виникає нагальна потреба у теоретико-методологічному аналізі сучасного стану освіти в Україні.

Мета статті полягає у визначенні викликів під час сучасного воєнного стану освітнього процесу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення якості освіти в умовах воєнного стану другий рік поспіль є найвагомішою міжнародною подією. Наша країна презентувала себе, де попри всі страшні виклики, людські трагедії, військові дії, ракетні обстріли та бомбардування, освіта не тільки існує, а й розвивається та прагне покращуватися.

На жаль, російські злочинці обстрілюють міста і села, гинуть громадяни України, знищуються заклади освіти. Захищаючи українську державу, ми дбаємо про цінності, утверджуємо ідентичність, чимала відповідальність за зміцнення основ української державності – на плечах армії освітян, які незалежно від трагічних обставин продовжують виховувати майбутні покоління. Тому дотримання законодавства про державну мову в умовах страшної війни, яка триває проти нашої нації, – одне із ключових завдань.

Обов'язковість застосування української мови в освітньому процесі закріплена у низці Законів України: «Про освіту» [4], «Про повну загальну середню освіту» [5], «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [3], які визначають, що мовою освітнього процесу є державна мова та вимагають надання всіх освітніх послуг українською.

Через війну Україна втратила певний комфорт життя та щоденну стабільність, і компенсувати ми це можемо завдяки освіті. Зараз відкрилося вікно можливостей для української освіти завдяки низці міжнародних партнерів, які готові долучатися, ділитися експертизою, найсвіжішими дослідженнями, навчати та фінансувати українську освіту. Тому якісна освіта є ключовим демографічним чинником: це фундамент для побудови людського капіталу країни; це єдиний інструмент у руках держави, який сприяє демографічному зростанню. Люди приймають рішення про народження більшої кількості дітей не через разову допомогу, а виходячи з того, чи є доступна і якісна мережа садочків та закладів освіти.

Ринок праці також важливий, але зараз крутий фахівець може працювати на будь-яку компанію світу віддалено, люди менше мігрують за роботою, їм важливий певний рівень життя. І освіта – один із ключових факторів, який його визначає. Тому питання освіти як ніколи на часі для держави.

Звернімося до законодавства. Ст. 53 Конституції України закріплює право кожного на освіту. Держава за нормами згаданої статті забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам [6].

Освіта завжди була і є важливою галуззю суспільного життя, необхідною умовою подальшого прогресу та розвитку. Законом України «Про освіту» визначено, що метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування ціннісних орієнтацій і компетентностей, необхідних для успішної самореалізації, виховання відповідальних громадян, здатних до свідомого суспільного вибору з метою забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [4].

Освітній процес – явище динамічне і складне, для всіх залучених сторін. Ефективна допомога здобувачу освіти залежить від її віку, ступеня труднощів у навчанні, а також внутрішніх і зовнішніх умов.

Середовище, в якому живе і розвивається здобувач освіти, має великий вплив на мотивацію та результати навчання. У родині він соціалізується і окультурюється. Саме родина має великий, але часом неусвідомлений вплив на розвиток та здоров'я, формує погляди, звичаї, отримує моделі поведінки. Ще під час пандемії, а зараз під час війни в Україні, в умовах ізоляції здобувачів освіти, психічний стан учасників освітнього процесу погіршився. Це втрата прямого контакту з друзями, зміна місця та умов проживання, смерть близьких, настання депресії. До соціально-економічних причин, що

негативно впливають на успішність здобувачів освіти, відносяться неналежні житлові умови, наприклад, відсутність місця для навчання, розлучення батьків або смерть одного з батьків, несприятлива атмосфера в родині, низький культурний та інтелектуальний рівень батьків, патологія сімейного життя, некоректне ставлення батьків до здобувачів освіти.

Неспокійна домашня атмосфера, неорганізованість і хаос, страх перед війною не стимулюють до навчання, викликають відчуття загрози та незахищеності. Недіагностовані та свідомо непереборні труднощі в навчанні неминуче призводять до неуспішності, та можуть мати глибокі психологічні та екологічні наслідки для особистості, яка не в змозі самотійно впоратися з накопиченим відставанням. Не отримуючи адекватної допомоги, здобувач освіти неухильно наближається до передчасної ізоляції від дидактичної системи, з негативним сприйняттям себе та освітнього середовища. Навіть якщо здобувачі освіти мають можливість продовжувати навчання, вони можуть втратити мотивацію або не мати достатніх моральних ресурсів для навчання. Це може мати довгострокові наслідки для їхнього майбутнього, які охоплюють недостатню кваліфікацію та недостатній рівень освіти для здобуття кар'єри та отримання кращої заробітної плати.

Педагогічними чинниками неуспішності здобувача освіти в школі є надмірно жорстка система навчання, яка ускладнює індивідуалізацію дидактичної та виховної роботи, а в багатьох випадках стає неможливим поєднання освітнього процесу з актуальними потребами. Досягнення здобувачів залежать і від особливостей самого педагога, а саме: рівня його кваліфікації, теоретико-методичних знань, досвіду роботи, відповідних комунікативних, мотиваційних, рефлексивних та інтелектуальних якостей, стилю роботи. Освіта в умовах війни – це діяльність у режимі особливої відповідальності, працездатності, наполегливості, єдності та невичерпної сили творити нову історію України.

Станом на 10 квітня 2023 року внаслідок російської агресії загинули 468 дітей, понад 947 отримали поранення різного ступеню тяжкості, 404 вважаються зниклими безвісти, депортовано 19384 дитини. Встановити точну кількість постраждалих дітей неможливо через активні бойові дії тимчасової окупації частини території України [1].

За даними платформи «Діти війни», яку створило Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України спільно з Національним інформаційним бюро за дорученням Офісу президента України, станом на 26 лютого 2023 року внаслідок бомбардувань та обстрілів з боку російських військових постраждав 3151 навчальний заклад, 440 з яких були повністю знищені. Усі дані не є остаточними, оскільки триває робота щодо їх встановлення в місцях активних бойових дій, на тимчасово окупованих та звільнених територіях [2].

З огляду на такі цифри постає багато питань. За рекомендацією МОН освітній процес має бути максимально наближений до традиційного формату, однак з урахуванням обмежень воєнного часу та забезпеченням захисту учасників освітнього процесу.

Опитування щодо потреб дітей під час війни, проведене у квітні 2022 р., показало, що, на думку 66% респондентів, порівняно з довоєнним періодом якість освітніх послуг погіршилася. Водночас батьки вважають, що налагодження освітнього процесу є першочерговою потребою здобувачів освіти під час війни, яка випереджає за пріоритетністю гроші, одяг, приладдя для навчання чи отримання психолого-соціальних послуг [9].

Процес навчання має відбуватися за будь-яких умов. Кожен втрачений рік навчання здобувачів освіти – це колосальні втрати для країни в цілому.

Прогалини в класичних знаннях треба компенсувати новими знаннями й навичками. Не зосереджуватися на них, а йти далі, робити акцент на тому, що опанував за цей час, давати позитивний зворотний зв'язок. Якщо знову стануться травматичні події, здобувач освіти буде уважніший до контексту. Бачитиме не лише катастрофічні переживання, втечу, а й можливість набутти чогось нового. Це розвиває життєстійкість, готовність долати стрес, бути корисним та допомагати іншим. Питання відірваності від життя та мотивації до пізнання, які до війни були проблемами, за такого підходу відходять на другий план. Наприклад, підлітки з величезним інтересом дізнаються про те, як розпізнавати фейки, бо це нині стосується кожного.

Воєнний стан змусив педагогів та керівників закладів освіти зіткнутися з різними проблемами гуманітарного характеру та виконувати додаткові функції, які раніше їм не були притаманні. Тривале перебування у незадовільному психоемоційному стані, у стані постійного стресу внаслідок обстрілів, страху стати жертвами насильства, невпевненість у майбутньому, потребує розвитку стресостійкості та навичок психосоціальної адаптації. Реалізація цих нових завдань у стислі терміни та в умовах дефіциту ресурсів і кадрів потребує нових професійно важливих якостей і навичок управління в кризових ситуаціях: стрес-менеджменту, кризового менеджменту, ризик-менеджменту, антикризове управління тощо [7, С. 137].

Треба говорити про трансформацію не лише самої структури професійних компетенцій, професійних знань, умінь і якостей, а й про трансформацію структури та процес професійної підготовки та розвитку. На думку Всесвітнього економічного форуму, до 2025 року має відбутися переорієнтація ключових професійних навичок фахівців різних галузей, насамперед керівників підприємств, установ та організацій, у тому числі у сфері освіти. До десяти найважливіших навичок входять навички аналітичного мислення та інновацій, вирішення складних проблем, критичного мислення та

аналізу, креативності, оригінальності та ініціативи, використання технологій, а також надзвичайно важливі зараз навички самоконтролю (стресостійкість і гнучкість, здатність аргументувати погляди, вирішувати проблеми та генерувати ідеї та пов'язане з цим лідерство та соціальний вплив) [8].

Реформування сучасної освіти потребує підготовки педагога, здатного принести користь своїй країні, сформувати покоління, спроможне жити та творити в умовах неперервних змін, гідно представляти націю у світовому культурному й економічному просторі, забезпечити їй успішне входження у світове співтовариство. Підготовку такого педагога уможлиблює якісне оновлення його професійної підготовки, забезпечення спрямованості на формування високого рівня педагогічної компетентності, що передбачає творчий рівень володіння професійними знаннями й уміннями. Важливим засобом формування професійної компетентності педагогів є їх залучення до науково-дослідної роботи. Наукові дослідження є результатом педагогічного пошуку, що сприяє збагаченню теорії та практики педагогічної науки й забезпечує глибоке розуміння сутності педагогічних явищ, інноваційне розв'язання неординарних педагогічних завдань.

Важливим елементом освіти майбутнього є впровадження новітніх технологій у освітній процес, щоб всебічно залучити, надихнути та мотивувати здобувачів до досягнення освітніх цілей, незалежно від їхніх знань, індивідуальних особливостей тощо. Заклади освіти мають реагувати на зовнішні умови, технологічні зміни і належним чином підготувати здобувачів до нових викликів, пов'язаних з процесами глобалізації, економічним розвитком і навіть страхом війни. Інноваційність та креативність – це конкурентні переваги, які мають розвивати заклади освіти, особливо в сучасних умовах. Цілком зрозуміло, що розвиток цифрових технологій і відповідних компетенцій у здобувачів освіти, педагогів та керівників освітніх закладів сприятиме поширенню та прискоренню процесів набуття нових навичок. За даними профспілки працівників освіти України, кількість роботодавців, які проводять онлайн-навчання своїх працівників, зросла вп'ятеро, а кількість тих, хто хоче навчатися та має доступ до інтернет-ресурсів за державними програмами, – у дев'ять, а критичне мислення та вміння вирішувати проблеми посідають перше місце серед навичок, популярність яких, на думку роботодавців, зростатиме у найближчі п'ять років [9].

Висновки. Війна внесла і продовжує вносити корективи в освітній процес. Результат ми побачимо лише після завершення бойових дій. Зараз можна сказати, що українці продовжують життя в тих умовах, в яких вони є, не дивлячись на страшні події вони навчаються в повну силу і мають надію, що скоро війна закінчиться та наближають перемогу. Отже, одним із шляхів

оптимізації освітнього процесу є значний крок до спрощення організації освітнього процесу у закладах освіти і підвищенням ефективності самостійної роботи здобувачів освіти за допомогою інтернет ресурсів чи інших дистанційних освітніх технологій, а саме формування сучасного та інноваційного освітнього простору, який дозволить кожному отримувати освіту протягом усього життя за різними можливостями та ситуаціями.

Література:

1. Діти війни. База даних постраждали дітей через активні бойові дії на території України внаслідок вторгнення росії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://childrenofwar.gov.ua>
2. За рік війни. Інформація про постраждалі заклади освіти на території України внаслідок вторгнення росії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vsim.ua/Osvita/za-rik-viyni-vid-raketnih-obstriliv-na-hmelnichchini-postrazhdali-5-na-11771979.html>
3. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». База даних «Законодавство України» / ВР України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
4. Закон України «Про освіту». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
5. Закон України «Про повну загальну середню освіту». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
6. Конституція України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
7. Лукіна Т.О. Проблеми трансформації професійного розвитку керівників освіти у поствоєнний період в контексті національної безпеки України. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції у трьох томах*. Київ : ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 2022. С.137.
8. Освіторія. Медіа. Освітня інформація педагогам, батькам тощо. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvitoria.media>
9. Профспілка працівників освіти і науки України. Офіційний сайт профспілки працівників освіти і науки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pon.org.ua>

References:

1. Diti viyni. Baza danih postrazhdali ditey cherez aktivni boyovi diyi na teritoriyi ukrayini vnaslidok vtorgnennya rosiyi [Database of children affected by active hostilities on the territory of Ukraine as a result of the invasion of russia]. Retrieved from: <https://childrenofwar.gov.ua> [in Ukrainian].
2. Za rik viyni. Informatsiya pro postrazhdali zakladi osviti na teritoriyi Ukrayini vnaslidok vtorgnennya rosiyi [Information about the affected educational institutions on the territory of Ukraine as a result of the invasion of russia]. Retrieved from: <https://vsim.ua/Osvita/za-rik-viyni-vid-raketnih-obstriliv-na-hmelnichchini-postrazhdali-5-na-11771979.html> [in Ukrainian].
3. Zakon ukrayini «Pro zabezpechennya funktsionuvannya ukrayinskoyi movi yak derzhavnoyi». Baza danih «Zakonodavstvo Ukrayini» / VR Ukrayini [Database «Legislation of Ukraine» / Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrayini «Pro osvitu». Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

5. Zakon Ukraini «Pro povnu zagalnu serednyu osvitu». Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> [in Ukrainian].

6. Konstitutsiya Ukraini. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].

7. Lukina T.O. (2022). Problemi transformatsiyi profesiynogo rozvitku kerivnikiv osviti u postvoenniy period v konteksti natsionalnoyi bezpeki Ukraini [Problems of transformation of professional development of education leaders in the post-war period in the context of national security of Ukraine]. Materiali vseukrayinskoyi naukovo-praktichnoyi konferentsiyi u troh tomah - Materials of the all-ukrainian scientific and practical conference in three volumes. Kiyiv : DZVO «Universitet menedzhmentu osviti» NAPN Ukraini. (137). [in Ukrainian].

8. Osvitoriya. Media. Osvitnya informatsiya pedagogam, batkam tosho [Educational information for teachers, parents, etc]. Retrieved from: <https://osvitoria.media> [in Ukrainian].

9. Pofspilka pratsivnikiv osviti i nauki Ukraini. Ofitsiyinyi sayt profspilki pratsivnikiv osviti i nauki Ukraini [The official website of the trade union of education and science workers of Ukraine]. Retrieved from: <https://pon.org.ua> [in Ukrainian].